

ОСОБЛИВОСТІ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто особливості конкурентних відносин України в умовах глобалізації. Запропоновано визначення терміна «конкурентні відносини», ознаки порівняння конкурентних відносин і монополізації. Розглянуто чинники, які впливають на існування конкурентних відносин.

В статье рассмотрены особенности конкурентных отношений Украины в условиях глобализации. Предложено определение срока «конкурентные отношения», признака сравнения конкурентных отношений и монополизации. Рассмотрены факторы, которые влияют на существование конкурентных отношений.

In the article the features of competition relations of Ukraine are considered in the conditions of globalization. Determination of term «competition relations», sign of comparison of competition relations and monopolization is offered. Factors which influence on existence of competition relations are considered.

Ключові слова: конкуренція, конкурентні відносини, глобалізація, економіка, державний контроль, конкурентна політика.

Глобалізація світової економіки та лібералізація міжнародної торгівлі здійснюють суперечливий вплив на процеси конкуренції. З одного боку, чітко проявляє себе монополізація світового виробництва транснаціональними компаніями, з іншого – активізуються конкурентні сили суспільства. Конкурентні процеси набувають все гостріших форм, а конкурентна боротьба стає дедалі різноманітнішою і витонченішою.

Дослідження розвитку конкурентних відносин протягом останніх років свідчить про необхідність обережного спрямування конкурентних сил у потрібних суспільству напрямках, з метою усунення негативних тенденцій до знищення самої конкуренції і посилення ринкової влади потужних монопольних структур, які, зловживаючи цією владою, завдають суттєвої шкоди споживачам і дрібним підприємцям. Це зумовлює необхідність приведення конкурентної політики держави у відповідність до економічних реалій, впровадження у практику господарювання норм і правил, які відповідають критеріям ефективної конкуренції. Завданням економічної теорії за таких умов є дослідження основних підходів до аналізу сутності «конкурентної політики» та її складових, виявлення системи взаємозв'язків між ними.

Серед наукових праць, в яких досліджуються теоретичні основи конкуренції, причини виникнення та фактори формування конкурентних переваг, слід відзначити роботи таких зарубіжних вчених, як: С.Гареллі, М.Познера, М.Портера, Р.Райха, Д.Рікардо, А.Сміта, М.Трейсі, Й.Шумпетера та ін. До недавнього часу в Україні питання формування конкурентних відносин майже не досліджувалися, оскільки колишня система господарювання виключала будь-які спроби трансформації власності та розвитку приватного сектора.

Однак вже сьогодні в Україні зростає інтерес науковців до вивчення особливостей регулювання конкурентних відносин з метою координації діяльності суб'єктів господарювання та формування ефективно функціонуючого конкурентного середовища. Дослідженням питань підвищення

конкурентоспроможності економіки, формування конкурентних переваг та конкурентних відносин присвячені праці: Ю.Бажала, О.Білоруса, А.Гальчинського, В.Гейця, Б.Гупського, Я.Жаліла, А.Поручника, О.Шнипка та багатьох інших.

Завданням статті є визначення особливостей конкурентних відносин України в умовах глобалізації.

Забезпечення дієвості конкурентного механізму в ринковій економіці безпосередньо залежить від існування на товарних ринках конкурентних відносин між суб'єктами господарювання. Під поняттям «конкурентні відносини» розуміються відносини між суб'єктами господарювання, в основі яких лежать економічне суперництво та боротьба за найвигідніші умови виробництва та збуту товарів, надання послуг, за привласнення найбільших прибутків, під час чого стихійно регулюються пропорції суспільного виробництва та дотримується конкурентне законодавство.

Враховуючи особливості розвитку ринкових відносин в Україні, слід відзначити, що саме створення надійної та збалансованої системи державного управління у сфері захисту економічної конкуренції може забезпечити існування економічної системи країни в цілому.

Конкурентні відносини можуть розвиватися тільки лише за умов інтенсивної конкуренції і, з огляду на конкурентні сили, визначені М.Портером, передбачають широке суперництво за участі постачальників, споживачів та потенційних учасників [1, с.213].

Для підвищення соціально-економічного розвитку України державне регулювання конкурентних відносин повинне здійснюватись у тісному взаємозв'язку трьох елементів [2, с.52]:

- формування нормативно-правової бази регулювання конкурентних відносин з метою уникнення їх монопольного становища;
- визначення органів державного регулювання конкурентних відносин регіонів держави, які формують та реалізують конкурентне законодавство;
- розробка засобів державного регулювання конкурентних відносин.

Слід зазначити, що основною метою регулювання конкурентних відносин є формування та захист мотиваційних можливостей внутрішнього конкурентного середовища, спрямованого на найбільш повне задоволення потреб населення. При цьому завдання держави полягає не просто у створенні умов для розвитку добросовісної конкуренції, а у забезпеченні якості конкурентних відносин, які відображають критерії досягнення цілей конкурентної політики, а саме: поява на ринках нових суб'єктів господарювання; збільшення надходжень до державного та місцевого бюджетів за рахунок сплати податків новоствореними суб'єктами господарювання; можливість отримати підприємцями та населенням якісних управлінських послуг безкоштовно або за помірну ціну; скорочення кількості монополізованих ринків; зменшення або недопущення випадків дискримінації підприємців з боку органів виконавчої влади; зменшення або недопущення монопольних проявів, насамперед, з боку суб'єктів господарювання природних монополій. Особливості еволюційного розвитку конкурентних відносин в країні

відображені у змінах нормативно-правової бази конкурентної політики. Так, в Україні активне запровадження державної політики у сфері конкуренції розпочалось з прийняттям Державної програми демонополізації економіки та розвитку конкуренції.

Саме цим документом в Україні був започаткований новий напрям економічної політики – конкурентна й антимонопольна політика. У 2001 році прийнято Закон України «Про захист економічної конкуренції».

Слід відзначити, що нормативно-правова регламентація конкуренції охоплює не тільки законодавчу базу суто конкурентних економічних відносин, а й регіональної політики в частині міжбюджетних відносин, інвестиційної, зовнішньоекономічної і містобудівельної діяльності, а також земельних відносин. Так, регулювання земельних відносин здійснюється на основі Конституції України, Земельного Кодексу, а також інших нормативно-правових актів. Зокрема, в Конституції України встановлено урізноманітнення форм власності на землю і платний порядок землекористування.

До спеціальних правових заходів забезпечення розвитку конкурентних відносин слід віднести наступні: регулювання цін, створення правил недискримінаційного доступу до послуг монопольного характеру; ліцензування; контроль за якістю товарів. Слід також відзначити, що різні галузі мають свої особливості щодо розвитку і підтримки конкурентних відносин.

Загалом, конкурентне законодавство – це складна та розгалужена мережа законів, постанов, судових рішень, правових норм, які спрямовані на підтримку і регулювання конкуренції на ринку. Слід зазначити, що основним нормативно-законодавчим актом у регулюванні конкуренції та конкурентних відносин є Конституція України.

Відзначимо, що конкурентна політика у вузькому розумінні – це діяльність держави та її виконавчих структур різних рівнів з контролю за дотриманням суб'єктами ринку законів і нормативних правових актів, усієї сукупності елементів системи конкурентного права, а у широкому розумінні – сукупність економіко-правових чинників, спрямованих на стабільний, динамічний розвиток економіки, зокрема в напрямках реформування існуючих та створення нових конкурентоспроможних підприємницьких структур [2, с.64].

На сьогодні основними проблемами конкурентної політики в Україні є:

- неефективне поєднання функцій державного управління та господарської діяльності органів виконавчої влади, що істотно обмежує конкуренцію на тих ринках, де здійснюється така господарська діяльність;
- низька ефективність існуючого механізму державного регулювання природних монополій;
- недостатній захист підприємців і споживачів від монопольних проявів, насамперед з боку суб'єктів господарювання природних монополій [5, с.128].

Державний контроль у сфері захисту конкуренції у наш час здійснюється за такими напрямками:

- виявлення і припинення зловживань монопольним становищем;
- виявлення і припинення антиконкурентних узгоджених дій;

- виявлення і припинення дискримінації суб'єктів господарювання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю;
- виявлення і припинення недобросовісної конкуренції;
- додержання антимонопольних вимог у процесі перетворення державної власності;
- контроль за економічною концентрацією;
- додержання антимонопольних вимог у процесі антимонопольного регулювання та прийняття рішень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю [6, с.28].

У вказаному Законі, крім окреслення ролі держави у регулюванні конкурентних відносин, задекларовані напрями дій органів місцевого самоврядування і органів адміністративно-господарського управління та контролю. Їх діяльність передбачає:

- заборону або перешкоджання створенню нових підприємств, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів;
- протидії прямому або опосередкованому примушенню суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення концентрації суб'єктів господарювання в інших формах;
- запобігання примушенню суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців;
- недопущення будь-якої дії, спрямованої на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців; встановлення заборони на реалізацію певних товарів одного регіону країни в іншому;
- надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;
- недопущення створення несприятливих чи дискримінаційних умов діяльності для суб'єктів економічної діяльності порівняно з конкурентами;
- запобігання порушення передбачених законами України заборон та обмежень самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком;
- заборону делегування окремих владних повноважень об'єднанням, підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, якщо це призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції [4, с.216].

В умовах глобалізації головним завданням конкурентної політики держави має бути боротьба не тільки і не стільки з антиконкурентними узгодженими діями суб'єктів господарювання, зі зловживанням монопольним становищем на ринку, з антиконкурентними діями органів влади, адміністративно-господарського управління, з обмежувальною та дискримінаційною діяльністю суб'єктів господарювання, здійснення контролю за економічною концентрацією підприємств [7, с.45]. Адже заборони на зростання розмірів фірм шляхом злиття і нарощування потужностей, монопольне становище, пов'язані дії, тощо перешкоджає фірмам стати більш конкурентоспроможними і, в кінцевому підсумку, ефективними.

Це ставить великі фірми у не вигідне становище не тільки щодо національних, а й іноземних компаній. Тому пріоритетним напрямком національної економічної політики стає забезпечення випереджального економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності на основі інноваційного розвитку окремих компаній та економіки загалом. Це, зокрема, передбачає можливість безперешкодного збільшення фірм до рівня, який дасть змогу успішно конкурувати на внутрішньому і світовому ринках.

З метою запобігання можливості монополізації національного ринку окремими суб'єктами господарювання необхідно реалізувати заходи щодо підтримки та розвитку конкуренції. Підтримка та розвиток конкуренції включає політичні, інституційні, правові та регуляторні засоби формування в суспільстві сприятливих умов для вільного функціонування ринкових сил і дотримання всіма учасниками ринкових відносин правил чесної конкуренції.

На відміну від функції захисту конкуренції, підтримка конкуренції забезпечується не примусовими, а узгоджувальними, заохочувальними засобами і залученням центральних та місцевих органів влади, державних та громадських інституцій, підприємців, їх професійних організацій до утвердження зрозумілих та прозорих «правил гри» на ринку, закріплення чесних ділових звичаїв, а також пропаганди позитивних наслідків конкуренції для суспільства загалом.

Припинення і попередження порушень антимонопольного законодавства, а також розвиток конкуренції на національних ринках в умовах інтернаціоналізації підприємницького середовища значною мірою залежать від діяльності антимонопольного органу з адвокатування конкуренції. В найзагальнішому розумінні, адвокатування конкуренції – це комплекс дій антимонопольного органу, спрямованих на розвиток конкурентного середовища шляхом підвищення суспільного розуміння вигод конкуренції, взаємодії з іншими державними структурами. Іншими словами, адвокатування конкуренції включає в себе всі дії антимонопольних органів, що не пов'язані з примусом до виконання правил у сфері антимонопольного законодавства, а спрямовані на формування у суспільстві конкурентної культури.

Слід зазначити, що термін «конкурентна культура» ще не знайшов широкого використання у категоріальному апараті економічних, юридичних і навіть соціальних наук. На нашу думку, «конкурентна культура» – це поняття, у якому відображені, з одного боку, ступінь розвитку конкурентних відносин у суспільстві,

а з іншого боку, рівень поінформованості його членів щодо вигід конкуренції для окремого ринку і економіки загалом, необхідності і позитивних наслідків застосування антимонопольного законодавства, доцільності утримання від антиконкурентних узгоджених дій [8, с.81].

Іншими словами, завдання конкурентної культури полягає у підвищенні знань економічних агентів, державних органів управління, органів судової влади і суспільства в цілому про переваги розвитку конкуренції і про ту роль, яку може відіграти конкурентна політика для розвитку і підтримки конкуренції в умовах глобалізації, а також переконанні економічних агентів дотримання морально-етичних норм і цінностей у процесі ведення конкурентної боротьби.

Дослідники в галузі конкуренції відзначають низький рівень конкурентної культури у країнах із трансформаційною економікою. Це зумовлено традиціями економічного розвитку, коли учасники ринку пов'язують вигоди не з рівними можливостями використання ресурсів, а з перерозподільчою активністю держави, тобто, з результатами не антимонопольної, а промислової політики. Відповідно, саме у трансформаційних економіках конкурентні органи мають акцентувати увагу на розвитку уявлень про конкуренцію, її перевагах серед споживачів та господарюючих суб'єктів.

Отже, конкурентна політика – це не лише комплекс офіційно задекларованих пріоритетів держави, правових механізмів та набір адміністративних заходів, спрямованих на забезпечення стабільного функціонування та вільного розвитку ринкових сил в економіці. Конкурентна політика в умовах глобалізації є центральним принципом організації всіх економічних відносин у суспільстві.

Під конкурентною політикою держави слід розуміти комплекс методів, засобів, інструментів держави, наддержавних органів, спрямованих на попередження та безпосереднє припинення порушень антимонопольного законодавства, створення і захист конкурентного середовища як на національних, так і на міжнародних ринках, сприяння розвитку конкурентних відносин та добросовісної конкуренції на основі підвищення конкурентної культури суспільства. У структурі конкурентної політики виділяють антимонопольну політику, політику з підтримки та розвитку конкуренції, з регулювання діяльності природних монополій, а також діяльність держави, спрямовану на формування конкурентної культури суспільства. Антимонопольна політика включає антимонопольне регулювання, спрямоване на обмеження монополізму в національній економіці та недопущення недобросовісної конкуренції на національному ринку внаслідок інтернаціоналізації підприємницької діяльності.

Перспективи подальших досліджень у цій царині пов'язані, передусім, із визначенням цілей, об'єктів та суб'єктів державного регулювання, спрямованого на підтримку конкурентних устоїв ринку й обмеження монополізму.

Список використаних джерел:

1. Бакалінська О.О. Організаційно-правові засади захисту економічної конкуренції в Україні / О.О. Бакалінська. – К.: КНТЕУ, 2005. – 230 с.
2. «Про основні напрями конкурентної політики на 2002-2004 рр. / Указ Президента України від 19 листопада 2001р. №1097/2001// www.rada.kiev.ua.
3. Закон України «Про природні монополії» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000. – N30. - с.238.

4. Костусев О.О. Конкурентна політика в Україні [Монографія] / О.О.Костусев. – К. : КНЕУ, 2004. – 310 с.
5. Кулешова Г.М. Конкуренція і конкурентоспроможність в агропромисловому виробництві / Г.М. Кулешова // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 126-132.
6. Лазур П.Ю. Особливості політики формування конкурентного середовища у підприємницькій діяльності [Електронний ресурс] / П.Ю. Лазур. – Режим доступу: www.rusnauka.com/2._SND_2007/Economics/19232.doc.htm.
7. Світовий досвід проведення політики антимонопольного обмеження [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://goodreferat.com/ukr_referats/referat_4634.html.
8. Шульц С.Л. Особливості регулювання економічної концентрації в Україні / С. Л. Шульц. – Економіка і право. – 2008. – С. 80-83.